

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

TL3030

ÇAĞDAŞ AZERBAJCAN EDEBİYATI

Prof. Dr. Erdoğan Uygur

Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez

Mehmet Emin Resulzade

1. HAFTA

**XIX. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatının
Genel Görüntüsü**

Azerbaycan edebiyatı tarihinin verimli ve aynı zamanda karmaşık bir dönemi olan XIX. yüzyıl, Maarifçi edebiyat anlayışının, ulusal matbaanın, realizmin, eleştirel ve estetik kavramların, felsefî fikir sahasında kabul görerek sistemleşmiş pozitivist görüşlerin ilk defa ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.

Bu dönemde eleştirel realizm aracılığıyla sosyal hayattaki pek çok olumsuzluk edebiyatın ilgi alanına dahil edilmiştir.

Cehalet, kadın hukuksuzluğu, feodalizm, fanatizm ve her türlü istismar eleştirilmiştir.

Kadın-erkek eşitliğine, adaletin gücüne vurgu yapılmış, toplumun yalnızca eğitim yoluyla bu kazanımları elde edebileceğinin altı çizilmiştir.

Maarifçi anlayışa Kasım Bey Zakir, Mirza Şefi Vazeh, Seyid Azim Şirvani şiir ve hikâyeleriyle katkı sağlarken, Mirza Fethali Ahundzade komedi türünde kaleme aldığı tiyatro eserleriyle toplumu güldürerek düşündürme yoluna gitmiştir.

Kasım Bey Zakir (1784-1857)

İlk eğitimini molla mektebinde almıştır. Burada Arapça ve Farsça öğrenmiştir.

Firdevsi, Nizami, Sadi, Hafız gibi meşhur şairlerin eserlerini tanıma olanağı bulmuştur.

Rusya-İran (Kaçar Hanedanlığı) hükümlerlik mücadelesinde Karabağ Hanlığı'nın Rusya'nın eline geçmesinin ardından Rus ordusunda gönüllü olarak askerlik yapmaya başlamış ve 1806-1813, 1826-1828 yılları arasında cereyan eden Rusya-İran savaşlarına katılmıştır.

Şair koşma, geraylı, mesnevi, hiciv türünde şiirler yazmıştır. Aslan, kurt, kuzu, tilki, çakal gibi hayvanlar aleminden seçilmiş canlılar aracılığıyla ibret veya ders niteliğinde temsiller kaleme almıştır.

Mirza Şefi Vazeh (1794-1852)

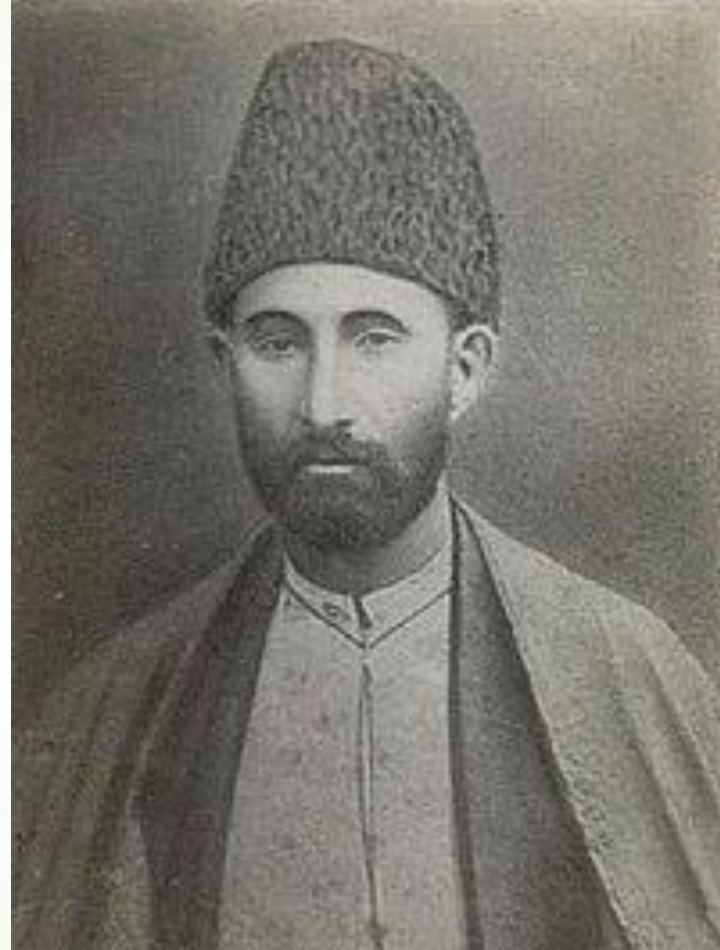
Ağlımla qəlbimin özgə yolu var
Hər biri bir yolda puç edər məni.
Birisi sevdadan uzaqlaşdırar,
O biri sevdaya tuş edər məni.

Ağlım kecə-gündüz yazıq qəlbimi
Daima danlayar, daima söyər.
Qəlbimsə sevdaya bir hərəs kimi,
Daima istəyər, daima sevər.

Seyid Azim Şirvani (1835-1888)

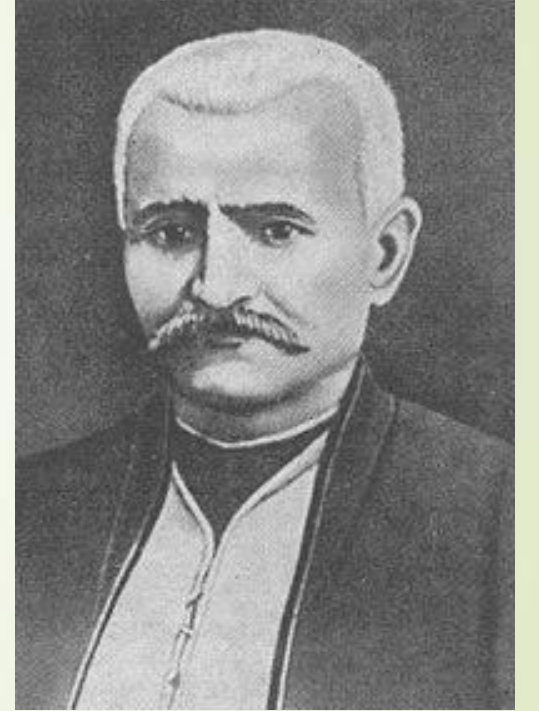
Merg-i cismâni ile
sanma benim ölmeđimi
Seyyîdâ ölmerem
alemde sesim var
menim

Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878)

Modern Azerbaycan tiyatrosunun kurucusu olarak kayıtlara geçmiş bir edebiyat ve fikir adamıdır. Maarifçi edebiyat anlayışının önemli bir uygulayıcısıdır.

Arap alfabesinin Türk diline uygun olmadığı düşüncesiyle, önce alfabe ıslahının lüzumunu dile getirmiş, daha sonra bunun da yeterli olmadığını görerek Latin alfabesine geçmek gerektiğini ısrarla savunmuştur. Bu konuyla ilgili olarak İran ve Osmanlı Devleti'nde yetkililerle görüşmüş; ancak, sonuç alamamıştır.

Komedi türünde kaleme aldığı 6 piyesi vardır. Bu piyeslerde cehalet, eğitimsizlik, batıl inanç, büyü, fal, din istismarı, kadın-erkek eşitsizliği gibi toplumsal sorunları ele almıştır.

Bunlar sırasıyla *Hekayeti-Molla İbrahimhelil Kimyager* (1850), *Hekayeti-Müsyö Jordan Hekimi-Nebatat ve Derviş Mesteli Şah Caduküni-Meşhur* (1850), *Hekayeti-Hırsi-Guldurbasan* (1851), *Sergüzeşti-Veziri-Hani-Lenkeran* (1851), *Sergüzeşti-Merdi-Hesis* (1852) ve *Mürafie Vekillerinin Hekayeti* (1855)'dir.

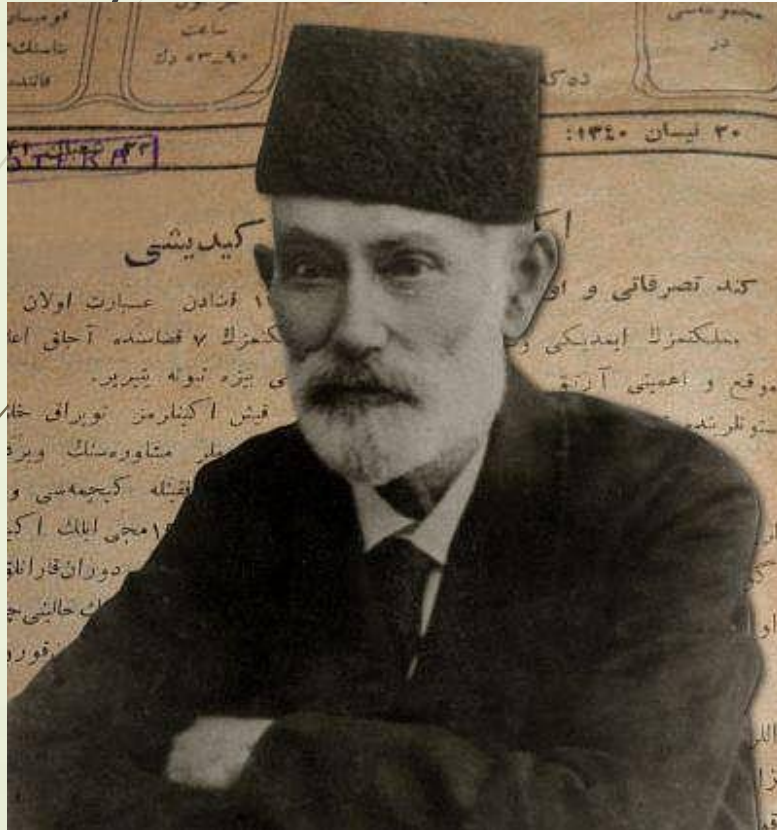

Ahundzade, piyeslerinin tamamında içinde yaşadığı toplumsal yapıyı eleştirme ihtiyacı duyar. Yazar, din istismarının ve batıl inançların yanı sıra toplumdaki sefalet, eşitsizlik, kadına değer verilmemesi, kaçakçılık, hırsızlık, haraç alma, cinayet, eğitimsizlik, rüşvet gibi daha pek çok olumsuzluğu gündeme getirir. O, bu yönüyle, Azerbaycan'da realizmin ve eleştirel realizmin en önemli ilk uygulayıcısı durumundadır.

Hasan Bey Zerdabi'nin gayretiyle Azerbaycan'da "Ekinçi" (1875-1877) adıyla ilk Türkçe gazete yayımlanmaya başlamıştır.

Hasan Bey Zerdabi (1837-1907)

Ekinçi (1875-1877)

Bu gazetede modern tarım uygulamaları ve ıslahatı hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra dil, kültür ve sosyal yapıya dair yazılar ve bölge ülkeleriyle ilgili haberler de gazete sayfalarında yer almıştır.

Ekinci gazetesinden sonra Hacı Said Efendi Ünsizade'nin öncülüğünde, Tiflis'te Azerbaycan Türkçesiyle yayın hayatına giren haftalık *Ziya* (1879-1880), *Ziyayi-Gafgaziyye* (1880-1884) ve Hacı Said Efendi'nin kardeşi Celal Ünsizade'nin çıkardığı *Keşkül* (1883-1891) (önce dergi, daha sonra gazete formatında yayımlanır) gazeteleri edebî hayata canlılık getiren matbuat organları oldular.

Ziya kapandıktan sonra *Ziyayi-Gafgaziyye* adıyla yayınlanmaya başladı. Bu iki gazete muhafazakâr görüşe uygun yayınlar yaptı. *Ziya* gazetesi böyle bir görüntü verse de, maarifçi fikirlere kapalı değildi.

Gazetede zaman zaman toplumsal gelişmenin ancak yenilikleri kabulle mümkün olabileceğini belirten yazılara yer verilmiştir. Edebiyat alanında işlenen konu çeşidinin azlığından yakınan gazete, edebî zevkin “yeni usûl” ile yani maarifçi anlayışla terbiye edilmesinden yana bir politikayı benimsemiştir.

Genellikle Rusça ve Farsça makalelerin yer aldığı *Keşkül* gazetesi *Ekinçi*'nin edebî görüşleri doğrultusunda yayın yapmasının yanı sıra Rus ve dünya edebiyatından örnekler veriyor, ayrıca, siyasî mevzulara da değiniyordu.

Gazetede Hasan Bey Zerdabî, Seyid Azim Şirvanî, Firudunbey Köçerli (1863-1920), Sultanmecid Genizade (1866-1937), Reşid Bey Ahundof (1854-1905), Gülmemmed Bey Kengerli gibi yazar, şair ve aydınların makaleleri yayınlanıyordu.

Gazete farklı görüşlerin ve fikirlerin tartışılabildiği bir yayın organı vazifesi görüyordu. Çar veya burjuva yanlısı, ya da dinî inancı metheden yazıların yanında ilim ve medeniyeti konu alan, hukuksuzluğa karşı çıkan makaleler de görölüyordu.

Keşköl gazetesi “Türk Milleti” kavramının oluşmaya başladığı bir yayın organıdır.

Soru - Milletin nedir?

Cevap - Müslümanım, hem de Türk'üm.

Soru - Osmanlı mısınız?

Cevap - Hayır, bicanlıyım. (Azerbaycanlı'nın kısaltılmış hâli, cansız anlamına geliyor. Yazar kelime oyunu yapıyor.)

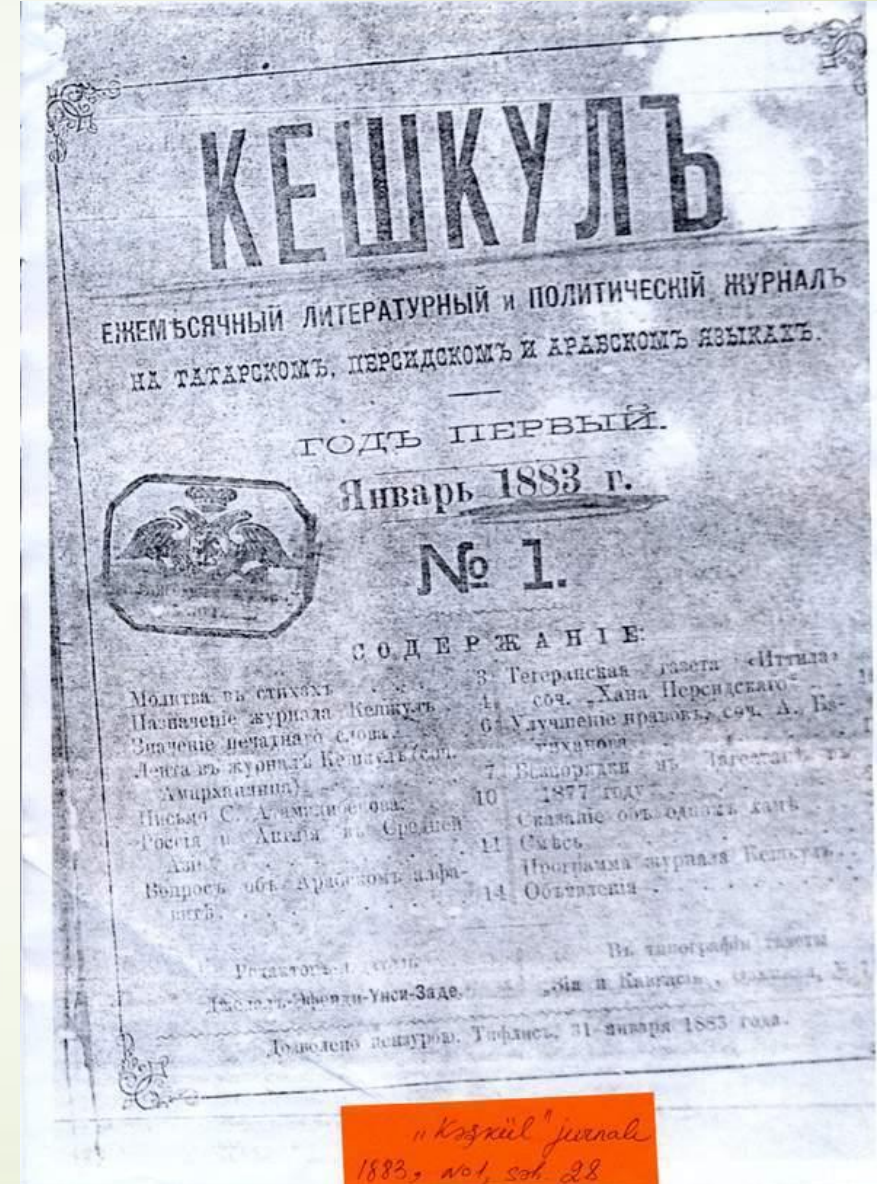
Soru - Azerbaycanlıların ülkesi neresi?

Cevap - Bildiğim kadarıyla Aras'ın ötesinde Azeriler yaşar, bu tarafında bicanlılar, ikisi birden Azerbaycan olur. Biz ayrı ayrı bicanlıyız.

Soru - Türkçe konuşuyorsun, öyleyse Türk müsün?

Cevap - Benim durumumu açıklayan bir kelime yok. Türküm, fakat bicanlı.

Soru - Kendine bicanlı Türk diyeceğine neden Azerbaycanlı Türk diyerek bu sorunu halletmiyorsun?

1880-1890'lı yıllarda Bakü'de *Kaspi*, *Bakinskiye İzvestiya*, *Bakü* gibi Rusça yayınlanan gazeteler de yayın hayatına girmiştir. Bu gazetelerde zaman zaman Azerbaycan'ın sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını yansıtan yazılara yer verilmiştir.

XIX. yüzyıl XX. yüzyıla düşünsel ve kültürel malzeme taşıyan bir dönem olmuştur. okullaşma oranında belirgin bir artışla birlikte Pozitif bilimlere önem verilmeye başlanmıştır.

Kız çocuklarının okullaşma oranında da belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde bu yüzyılı Azerbaycan için aydınlanma döneminin başladığı yüzyıl olarak değerlendirmek mümkündür.

Soru-Cevap

Katkı ve eleştiriler

KAYNAKLAR

- Ahundov, Nazim, *Molla Nesreddin Jurnalının Neşri Tarihi*, Azerneşr, Bakı, 1959.
- Arif, Memmed; Hüseyinov, Heyder, *Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi II*, ZAAzF, Bakı, 1944.
- Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, cild I, VI, Bakı, 1982.
- Caferov, Cafer, *Dramatürgiya ve Teatr*, cild I, Azerneşr, Bakı, 1967.
- Caferov, Cafer; Babayev, A., *Şerefli Yol*, Azerneşr, Bakı, 1974.
- Gasımszade, Feyzulla, *XIX. Esr Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi*, Maarif, Bakı, 1966.
- Gasımszade, Gasım, *Azerbaycan Edebiyyatında Halklar Dostluğu*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1956.
- Gehremanov, E., *Rus-Azerbaycan Edebi Elagelerine Dair*, Azerneşr, Bakı, 1962.
- Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1999.
- Ismayılov, Mahmud, *Azerbaycan Tarihi*, Azerneşr, Bakı, 1992.
- Swietochowski, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, (çev. Nuray Mert), Bağlam Yayınları, İst., 1988.
- Talıbzade, Kamal, *XX. Esr Azerbaycan Edebi Tengidi*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1966.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, (TDTEA), cilt 3, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1993.